

Lattmann Tamás

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: Valki László

EMBERI JOGOK A HUMANITÁRIUS JOGI ELŐÍRÁSOKBAN – KÖZELEDÉS VAGY TÁVOLSÁGTARTÁS?

Egy időn át úgy tűnhetett, mintha a nemzetközi humanitárius jogi előírások a szabályozás fejlettsége tekintetében megelőzték volna az államok által kialakított nemzetközi emberi jogi rezsimet. Ennek fényében különösen izgalmas kérdésnek tűnik, hogy ez a fajta kettősség meddig lesz valamilyen különállás formájában fenntartható. Úgy vélem, hogy nem sokáig, még ha teljes egységesülés nem is képzelhető el.

E tanulmány célja – szűk terjedelmi korlátok között – ennek a néha egyszerűnek tűnő, ám részleteiben időnként bonyolult összefüggés-rendszernek a vizsgálata, különösen a különbségek tisztázása.

A nemzetközi humanitárius jog és az emberi jogi rendszer természete

A nemzetközi humanitárius jog legtöbb, ismert előírásában jól láthatóan emberi jogi természetű szabályok köszönnek vissza. Ez nem meglepő, hiszen a nemzetközi humanitárius jogi előírások nagyon nagy része keletkezésükkor azoknak az emberi jogi normáknak a fegyveres konfliktusok során való alkalmazásának kötelező előírását célozta meg, amelyeket az államok belső jogi gyakorlata addigra már kialakított, elfogadott, kötelezőként elismert, csupán késlekedett azzal, hogy azokat a nemzetközi jog szintjén is elfogadja, különösen az államok belügyei közé tartozó helyzetekben. Ez nem is feltétlenül 1949-ben, a mai napon hatályos genfi egyezmények elfogadásakor kezdődött, hiszen ha visszanezünk még az azok előtti időszakra, akkor is azt láthatjuk, hogy a korai nemzetközi humanitárius jogi, hadviselési jogi tárgyú dokumentumok is határozottan szolgáltak bizonyos emberi jogi célokat is, miközben ekkoriban az emberi jogok nemzetközi védelme még gyerekcipőben sem járt. Konkrét példaként hivatkoznék arra, hogy már az 1899-es és 1907-es hágai békekonferenciákon elfogadott, klasszikus hadviselési szabályzatok¹ is tartalmaztak olyan előírásokat, amelyek alapján a megszállt terület polgári lakosságának

¹ Ld. pl. az 1907-ben elfogadott IV. egyezményt, a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól, amelyet (és több mást) magyar nyelven kihirdetett az 1913. évi XLIII. tv. az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában

vagyontárgyait rekvirálni, bármilyen módon elvenni csak nagyon szűk keretek között lehetett, illetve rendezték a polgári lakosság beszolgáltatási kötelezettségét is.² Hasonlóképpen, e szabályok alapján a hadifoglyok személyes vagyontárgyait sem lehetett elvenni tőlük.³ Ezzel az államok szükséghelyzetben a tulajdonjog korlátozásának tényét fenntartják ugyan, ám a hágai hadviselési szabályzatba foglalt garanciális szabályok – különösen az elismervény és a kártalanítás kötelezettsége (amely az államnak a jogi értelemben vett számon kérhetőségét is célozta) – a tulajdonhoz való jog elismerését és fegyveres konfliktusok során való védelmét jelentették.

Természetesen a nemzetközi humanitárius jog, illetve az emberi jogok védelmére rendelt nemzetközi jog területének teljes mértékben egységes jellegét sem a szakirodalom, sem az állami gyakorlat nem hajlandó elismerni és úgy vélem, hogy ilyen fajta tényleges egységről nem is beszélhetünk. Ugyanakkor tény, hogy a nemzetközi humanitárius jog alapvető szerződésai, illetve a bennük foglalt jogi normatív előírások – elsősorban az 1949-ben elfogadott genfi egyezmények,⁴ illetve azok későbbi módosításai, az 1977-ben elfogadott kiegészítő jegyzőkönyvek⁵ – jelentős részben modern emberi jogi normatíva-tömeget jelentenek. Már az 1949-es genfi egyezmények (illetve korábbi megfelelőik) is nagyon sok emberi jogi természetű előírást tartalmaztak: a négy külön egyezmény egyenkénti ez irányú vizsgálata, különösen a hadifoglyok helyzetével foglalkozó harmadik, illetve a polgári lakosság védelmére rendelt negyedik egyezmény is egyértelmű emberi jogi természetű normák tömegét tárja elénk. Ez bizonyos mértékig logikus is, hiszen ez a két szerződés foglalkozik azzal, az emberi jogok szempontjából mindig különösen kényes helyzettel, amikor az állam és az egyén kerül egymással kapcsolatba, ráadásul éppen a hadviselés ténye által meghatározott, általában igen mostoha körülmények között.

A harmadik, a hadifoglyok jogairól szóló egyezmény azt a helyzetet szabályozza, amikor az egyén az államnak ténylegesen is közvetlenül a hatalmába, annak fogságába kerül. Az ebben a dokumentumban lefektetett előírások azt mutatják, hogy több olyan emberi jog, amit az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi jogrendszer csak később ismert el, illetve jelenített meg a maga szabályozási szintjén, a harmadik genfi egyezményben már kiforrott formában megjelent, mint az államok nemzetközi jogi kötelezettsége. A negyedik, a polgári lakosság védelméről szóló

² Ibid. 46. és 53. cikkek

³ Ibid. 4. cikk

⁴ Megerősítette azokat az 1954. évi 32. tvr. a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben, az 1949. évi augusztus hó 12. napján kelt nemzetközi egyezményeknek a Magyar Népköztársaságban való törvényerejéről, közzétette azokat: sorrendben 2000/17., 2000/18., 2000/19., 2000/16. sz. nemzetközi szerződések a külügyminisztertől. Szövegük online hozzáférhető: <http://humanitarius.nemzetkozijog.hu/docs.html> (letöltve: 2010. április 9.)

⁵ Megerősítette és kihirdette azokat az 1989. évi 20. tvr. a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről. Szövegük online hozzáférhető: <http://humanitarius.nemzetkozijog.hu/docs.html> (letöltve: 2010. április 9.)

egyezmény különösen fontos ebben, az emberi jogi szempontból veszélyes élethelyzetben, hiszen ez az egyezmény alkalmazandó abban az esetben, amikor az egyik hadviselő állam a másik állam területe vagy annak egy része fölött (és ezzel egyidejűleg az ott élő személyek felett) a fegyveres erő alkalmazásának következményeképpen tényleges hatalmat kezd gyakorolni, azaz a megszállás esetében.⁶ Fontos elméleti előfeltétele a hadviselés jogi szabályozásának, hogy az állam polgári lakossága normális körülmények között és egy „ideális” helyzetben a hadmozdulatokkal együtt nem mozog, hiszen nem kell attól félnie, hogy támadás éri, mivel nem harcoló fél, a szabályok pedig ennek okán védik őt.⁷ A polgári lakosság, a megszállt területen élő személyek a megszálló hatalommal való közvetlen kapcsolatba kerülése óhatatlanul vezet emberi jogaik potenciálisan veszélyeztetett helyzetéhez. A negyedik genfi egyezmény elsődleges célja éppen emiatt ténylegesen az volt, hogy ezt a helyzetet megfelelően szabályozza, aminek legfontosabb eleme az itt élők emberi jogainak a nemzetközi jogi szinten történő védelmének előírása. Egyes vélemények szerint e módszer alkalmazása a megszállás „eredendően antidemokratikus, jog-megtagadó természetének tompítását” szolgálja.⁸

A jogrendszerek univerzalitása illetve rétegződöttsége

Napjainkban már abban a helyzetben vagyunk – különösen visszatekintve az elmúlt több mint fél évszázad nemzetközi jogi rendszerének folyamatos, mind anyagi jogi, mind pedig intézményi szempontból jelentős fejlődésére – hogy immár egy kellőképpen kialakult, stabil, emellett pedig több szinten is rétegződött nemzetközi emberi jogi jogvédelmi rezsimit láthatunk magunk előtt. A rétegződés alatt arra utalok, hogy amellett, hogy számos új nemzetközi szerződés formájában sok anyagi jogi norma született az elmúlt évtizedekben, ám ezek a normák nem csupán univerzális szinten alakultak ki, egyfajta legkisebb közös többszörös vagy éppen legnagyobb közös osztó elvének alapján (ami nyilván nem tesz lehetővé „tökélete-

⁶ Fontos megjegyezni, hogy az egyezmények közös 2. cikke alapján az egyezmény előírásai tényleges harcrintkezések hiányában is alkalmazandóak, ha egyik részes állam a másik területén hajt végre megszállást eredményező katonai műveletet. Ez egy fontos garanciális szabály, amelynek célja a polgári lakosság védelmének biztosítása a tényleges ellenségeskedés hatásai mellett jelentkező egyéb, az ellenséges állam hatalomgyakorlásából következő veszélyekkel szemben is.

⁷ Természetesen a harcokba bele nem avatkozó, „ideális” polgári személy, valamint a polgári személyek abszolút kímélésére törekvő harctéri magatartásra törekvés a jogi előírások ellenére ritka, így a hadviseléssel kapcsolatos jogi kérdésekben egyre komolyabb problémákat jelent a polgári lakosság helyzetének védelme. Emiatt is tartotta a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága időszerűnek, hogy 2009-ben kiemelten foglalkozzon ezzel a témával, ennek eredményeként ld. Nils MELZER: Direct participation in hostilities. ICRC, Geneva, 2009, 85 o.

⁸ Aeyal M. GROSS: Human Proportions: Are Human Rights the Emperor's New Clothes of the International Law of Occupation? = European Journal of International Law, Vol. 18 (2007), No. 1, 33. o.

sen záró” rendszert), hanem az adott helyi körülményekhez alkalmazkodóan, a különböző földrajzi régiók is kialakították, illetve folyamatosan alakítják saját rezsimeiket. Így a ma létező univerzális szintű, az ENSZ keretében kialakult emberi jogi rendszer mellett a regionális rendszerek is komoly jelentőséggel bírnak az emberi jogok védelme területén.

Érdekes – bár természetesen magyarázható –, hogy a nemzetközi humanitárius jog ezt a fajta rétegződöttséget látszólag nem mutatja. Legfeljebb annak egy-két részterületén jelennek meg egyes külön kérdéseket szabályozó regionális nemzetközi szerződések, amelyek a konkrét regionális szükségletekre reflektálnak, azokra való reakcióként próbálnak megerősített szabályokat teremteni. Ilyenre példa az Afrikai Egységsszervezet keretében kialakított, a zsoldosok alkalmazása ellen 1977-ben elfogadott nemzetközi szerződés,⁹ ami azért született meg, mert a zsoldosoktól az alig egy hónappal korábban elfogadott, a genfi egyezményeket módosító első kiegészítő jegyzőkönyv univerzális szinten kategorikusan megvonta ugyan a jogszerű kombattáns jogállást, ám alkalmazásukat nem tiltotta el, illetve azt nem minősítette üldözendő bűncselekménynek. A kérdésben érintett afrikai államok ezt elégtelennek érezték, így egy külön szerződést hoztak létre, amely szerint a zsoldosok alkalmazása bűncselekménynek minősült – univerzális szinten ezt csak 1989-ben követte egy, az ENSZ Közgyűlése keretében elfogadott egyezmény.¹⁰ Ám ehhez hozzá kell tenni, hogy ennek elfogadottsága nem haladja meg jelentősen az afrikai egyezményét. Ugyanakkor általában a nemzetközi humanitárius jog előírásai esetében nem jellemző ez a fajta rétegződöttség, aminek magyarázata abban keresendő, hogy a humanitárius jog elvei, illetve a humanitárius jog által védeni kívánt értékek alapvető jellegük folytán jóval univerzálisabbnak tekinthetők, mint amelyek gyakran a nemzetközi emberi jogi rezsimek látkörébe kerülnek.

Az emberi jogokkal kapcsolatos viták vizsgálata során gyakran sok apró részletkérdéssel kapcsolatban nyilhatnak meg különböző értelmezési lehetőségek. Ezekben a különböző régiók gyakran eltérő válaszokat adhatnak, hiszen eltérő jellegük, kultúrájuk, hagyományaik gyakran eltérő megoldások kialakulásához vezettek, ám a nemzetközi humanitárius jog szintjén nem biztos, hogy ezek érvényesen lefolytatható viták lennének. Kérdés például, hogy az az európai emberi jogi megfontolás, amely szerint a véleménynyilvánítás jogával és ehhez kapcsolódóan az információkhoz való hozzáférés jogával kapcsolatosan egy közszereplőnek többet kell tűnie, vajon mennyire értelmezhető más régiókban, illetve a humanitárius jogi szabályokkal kapcsolatban? Vajon megsértette-e a harmadik genfi egyezménynek a hadifoglyokat a nyilvánosságtól óvó 13. cikkét¹¹ az Egyesült Államok akkor,

⁹ Convention of the OAU for the Elimination of Mercenarism in Africa. OAU, CM/817 (XXIX), Annex II Rev.3. Az egyezménynek jelenleg 30 részese van, 9 állam pedig aláírta azt

¹⁰ International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries. A/RES/44/34. Az egyezménynek jelenleg 32 részese van, 10 állam írta alá azt

¹¹ A 13. cikk 2. bek. szerint: „A hadifoglyokat ugyancsak mindenkor védelemben kell részesíteni, különösen minden erőszakos cselekményekkel vagy megfélemlítéssel, sértegetéssel és a nyilván-

amikor bár fegyveres ereje ekként tartotta fogva Irak korábbi urát, Szaddám Husszeint, ám a foglyul ejtését követő egészségügyi vizsgálatát a televízió jóvoltából az egész világ figyelemmel követhette? Vagy lehetséges-e egy olyan, a felelősség alól felmentő érvelés, amelynek az az alapja, hogy az államfőnek (Szaddám az adott időpontban és körülmények között továbbra is államfő volt, hiszen a hadifogoly-státusz önmagában ezen nem változtat) többet kell túrnie, mint egy átlagos iraki hadifogolynak, akinek vizsgálatát nyilván nem fogja bemutatni a televízió? A hadifogságba esett átlagemberek jogait rendeli védeni az egyezmény, de az államfőnek többet kell túrnie – emiatt esetében az egyezmény 13. cikke talán értelmezhető megengedőbben a fogva tartó hatalom irányába. Ez egy klasszikusnak tekinthető, érték- illetve értelmezés-ütköztető emberi jogi jellegű vita, amelyet az dönthet el, hogy vajon mennyire tekinthetjük az emberi jogok tekintetében univerzálisnak ezt a mi kultúrkörünk által ismert, ám más, így különösen az arab világban messze nem elfogadott sajátos jogelvet. Ugyanakkor a harmadik genfi egyezmény hivatkozott cikkének szövegezése egyáltalán nem tűnik megengedőnek, így ez a vita a nemzetközi humanitárius jog szintjén – a szabályok zárt jellege okán – sajnálatosan elméleti marad.

A két jogrendszer közeledése és összefüggései

Az elmúlt néhány évtized során e két jogterületnek egyfajta folyamatos közeledése volt megfigyelhető, és kialakultak olyan álláspontok, amelyek amellet érvelnek, hogy szigorú különállásukat tulajdonképpen semmi nem indokolja. Olyanok is találhatóak, amelyek már oly szinten és mértékig leszámoltak ezzel a réginek tekinthető hozzáállással, hogy egyfajta organikus egységben látják ezt a két jogterületet. A nemzetközi humanitárius jog egyes vélemények szerint már tulajdonképpen a nemzetközi emberi jogi rendszer egyik alrendszerként képzelhető el, és ennek megfelelően az emberi jogi oktatásba is egyre gyakrabban próbálják beilleszteni ezt a joganyagot is. Irányadó szakkönyvek, tankönyvek már sokszor alkalmazzák ezt a megközelítést,¹² miközben régebben az emberi jogok oktatására használt könyvekre ez még nem volt jellemző.¹³

Véleményem szerint nincsen abszolút helyes vagy helytelen megoldás. Teljes mértékben indokolható az a megközelítés, amely az emberi jogok védelme területének

nos kíváncsiskodással szemben.” A bekezdés utolsó kitételének értelmezésében szakirodalmi egyetértés mutatkozik abban a tekintetben, hogy a hadifoglyok televíziós bemutatása, amennyiben azon a személy felismerhető, a cikk sérelmének minősül. A. P. V. ROGERS: *Law on the battlefield*. Manchester University Press, 2004, 53. o.

¹² Ez jellemző többek között a következő művekre: Thomas BUERGENTHAL: *Nemzetközi emberi jogok*. Helikon Kiadó, 2001; David S. WEISSBRODT és Connie DE LA VEGA: *International human rights law: an introduction*. University of Philadelphia Press, 2007; Daniel MOECKLI – Sangeeta SHAH – Sandesh SIVAKUMARAN (szerk.): *International Human Rights Law*. OUP, 2010 (megj. alatt)

¹³ Ld. pl. Paul SIEGHART: *The international law of human rights*. OUP, 1983

fontos részének tekinti a fegyveres erő alkalmazása során tiszteletben tartandó emberi jogi szabályokat. Azt ugyanakkor túlzó megállapításnak érzem, hogy az egész nemzetközi humanitárius jogi rezsím egyfajta alrendszerként beilleszthető lenne az emberi jogi rendszerbe. Teljesen logikusnak tűnik, hogy a nemzetközi humanitárius jog az emberi jogi rezsímhez képest egyfajta *lex specialis*-ként értelmezhető, ám legalább ugyanennyi érv szól a fordított megközelítés mellett is, azaz hogy a nemzetközi humanitárius jog egyik lehetséges alrendszereként tekintünk az emberi jogok kérdéskörére. Természetesen itt is csak azzal a megszorítással, hogy a teljes emberi jogi alrendszert nem tudjuk elhelyezni a nemzetközi humanitárius jog nagyobb struktúráján belül, hiszen ez logikailag újfent hibás elgondolás lenne. A nemzetközi emberi jogi rezsímnek ugyanis rengeteg olyan része van, amivel a nemzetközi humanitárius jog egészen egyszerűen nem foglalkozik. Nehezen helyezhetőek el a jogterületen például a második generációs emberi jogok, a szociális jogok,¹⁴ az emberi jogok szempontjából érdekes harmadik generációs emberi jogok. Ugyanakkor nem is zárhatjuk ki kategorikusan ezeket sem, hiszen például a második generációs jogok területén (szociális és egészségügyi ellátás biztosításának kötelezettsége a hadifoglyok illetve a megszállt területeken élők számára) mind a harmadik, illetve a negyedik genfi egyezmény alapján a hadifoglyokat fogva tartó, illetve egy adott területet megszállás alatt tartó államnak ilyen jellegű emberi jogi természetű kötelezettségeit tudjuk értelmezni.

A helyes értelmezésnek azt tartom, ha ezt a két nagy jogi rezsímet egymáshoz képest különálló, ugyanakkor számos ponton átfedéseket mutató területeknek tekintjük.¹⁵ A különállás rögzítése megoldja azt a kérdést, hogy mihez kezdhetünk a két jogrend olyan előírásaival, amelyek látványosan nem illeszthetők bele az egyik rendszerből a másiknak a normatív rendszerébe. Ugyanakkor az egyes normák esetében mindig eseti vizsgálatra van szükség jogsértés esetén.¹⁶

¹⁴ Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az izraeli biztonsági fallal kapcsolatos tanácsadó véleményében a bíróság felröpta második generációs emberi jogok sérelmét is. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, I. C. J. Reports 2004, 136. o. 133-134. bek.

¹⁵ Ezt az értelmezést támasztja alá a Nemzetközi Bíróság gyakorlata is, ld. pl. a nukleáris fegyverek alkalmazásának jogszerűségével kapcsolatos tanácsadó véleményét, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I. C. J. Reports 1996, 226. o. 25. bek.; vagy az izraeli biztonsági fallal kapcsolatos tanácsadó véleményében megfogalmazott álláspontja is. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, op. cit. 106. bek. A Kongó és Uganda közötti per ítéletében is megjelenik ez az érvelés, amikor Uganda felelősségét vizsgálta a bíróság a Kongó területén, annak polgári lakossága ellen elkövetett jogsértések miatt, Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda). Judgment of 19 December 2005, General List No. 116. 216-219. bek.

¹⁶ Alexander ORAKHELASHVILI: The Interaction between Human Rights and Humanitarian Law: Fragmentation, Conflict, Parallellism, or Convergence? = European Journal of International Law, Vol. 19 (2008) No. 1. 182. o.

Bár a második világháború utáni nemzetközi jogi fejlődés valójában látványosan nem is a nemzetközi humanitárius jog, hanem inkább az emberi jogok védelmére rendelt nemzetközi jogrendszerben mutatkozott meg, azért a szoros összefonódás nem tagadható. Lehet vitatkozni azon, hogy a két rendszer közül melyik gyakorolt nagyobb hatást a másikra, de mint azt már jeleztem, a nemzetközi humanitárius jogi szabályok jó része a kezdetektől fogva jól láthatóan az államok belső jogában felismert emberi jogi alapvetések beépítését jelentette a nemzetközi jog rendszerébe, a fegyveres erő alkalmazásának esetére nézve. Később, idővel, többnyire a második világháború után jelentek meg a különböző nemzetközi emberi jogi egyezmények, amelyek ezeket a jogi normákat békeidőben is a nemzetközi jogrendszer részévé tették. Ebből egy nagyon logikusnak tűnő felosztás tűnik levezethetőnek: az emberi jogi normák fegyveres konfliktus esetében a hadijog, illetve a humanitárius jog részeként érvényesüljenek, fegyveres konfliktus nélkül, normális békeidőben pedig a nemzetközi emberi jogi rendszer részét képezzék. Előbbit egészen az 1977-ben elfogadott kiegészítő jegyzőkönyvekig, a hágai és a genfi egyezmények nyomán a hadviselés szabályaira koncentrálok „hágai jog” és az emberieségre fókuszáló „genfi jog” kettősségében értelmezték, az utóbbit pedig az emberi jogokra vonatkozó szerződések szövegezésében élen járó ENSZ Közgyűlésére való utalással „New York-i jog” elnevezéssel illették.¹⁷

A nemzetközi jog világában léteztek olyan értelmezések, amelyek kizárták annak lehetőségét, hogy ez a két nagy jogterület egyszerre érvényesüljön. Ez egy nagyon egyszerű distinkciót jelentett: fegyveres konfliktusok esetében a nemzetközi humanitárius jog, azaz a genfi egyezmények és az azokhoz kapcsolódó egyéb szerződések alkalmazandóak, normális békés állapotban viszont nem, ekkor csupán az emberi jogi tárgyú egyezmények. Ez az érvelés többé-kevésbé helytállónak is tűnhetett, hiszen míg a genfi egyezmények határozottan megállapítják a saját alkalmazhatóságukat a fegyveres konfliktusos helyzetekre, addig az emberi jogi tárgyú nemzetközi szerződések ennyire határozottan nem foglalnak állást e kérdésben. Utóbbiak általában vett állami kötelezettségeket tartalmaznak, ám már a kezdetektől fogva felmerült a kérdés, hogy egy fegyveres konfliktusos időszakban is alkalmazandóak-e, és amennyiben igen, akkor milyen mértékig. A kérdésre adott igenlő válaszok közül az univerzális szinten elfogadott dokumentumok tekintetében a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányával kapcsolatban az Emberi Jogi Bizottság értelmezéseit érdemes kiemelni, amelyek nagyon határozottan foglalnak állást amellett, hogy az egyezségokmány mind nemzetközi, mind pedig nem nemzetközi fegyveres konfliktusos helyzetben is kötelezi a részes államokat.¹⁸

¹⁷ Ld. pl. Frits KALSHOVEN – Liesbeth ZEGVELD: Constraints on the waging of war. ICRC, 2001. 19. o.

¹⁸ General Comment No. 29: States of Emergency (article 4). 31/08/2001. CCPR/C/21/Rev.1/Add.11, 3. bek.

Az eltérés lehetősége – különbség vagy kapcsoló tényező?

Természetesen az emberi jogi egyezményeknél figyelemmel kell lennünk azok egyik jelentős sajátosságára, amely a nemzetközi humanitárius jogi tárgyú szerződésekre nem jellemző. A különböző emberi jogi tárgyú nemzetközi egyezmények nyitva hagyják a részes államok számára a derogáció, az egyezménybe foglalt emberi jogoktól való eltérés lehetőségét egy nagyon szűk esetkörben, az egyezségokmány megfogalmazásában például a „nemzet létét fenyegető és hivatalosan kihirdetett szükségállapot” idején.¹⁹ Ez természetesen újfent egy fontos értelmezési kérdést vethet fel: vajon e fogalmi körbe tartozónak tekinthetjük-e a fegyveres konfliktusokat? Mind az államok, mind pedig az Emberi Jogi Bizottság gyakorlata egyetértőnek látszik, még ha nem is feltétel nélkül.²⁰ Az európai emberi jogvédelmi rendszer alapdokumentuma, az egyezségokmányhoz képest másfél évtizeddel korábban elfogadott Emberi jogok európai egyezménye²¹ ilyen eltérési lehetőségként kifejezetten kiemeli a fegyveres konfliktusok esetét, amikor úgy fogalmaz, hogy „háború vagy a nemzet létét fenyegető más rendkívüli állapot esetén” tehetőek az egyezménytől eltérő intézkedések,²² ami logikusan arra enged következtetni, hogy az egyezmény fegyveres konfliktus esetén is alkalmazható – ha nem lenne az, értelmetlen lenne az eltérés lehetőségének szabályozása. Később a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága is jelentős joggyakorlatot alakított ki ezen a területen.²³

Am az eltérés lehetőségével kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy az annak alapjául szolgáló helyzet tekintetében csupán nagyon szűk értelmezésre van lehetőség. Egyáltalán nem biztos, hogy csupán egy fegyveres konfliktusban való részvétel ténye vagy a terrorista fenyegetettség jogot biztosít a különböző nemzetközi emberi jogi egyezményekben részes államok számára arra, hogy emberi jogi kötelezettségeiket lerázhassák magukról. Erre jó példát nyújt a 2004 decemberében a legfőbb bírói fórumként eljáró Lordok Háza előtt véget ért, a „brit Guantánamo”-ként is emlegetett Belmarsh-börtönnel kapcsolatos per Nagy-Britanniában. A kormányzat szeretett volna az emberi jogi egyezményekben foglalt kötelezettségeitől a terrorizmussal gyanúsítható külföldi személyekkel való bánásmód tekintetében eltérni. Ennek indokaként azt jelölte meg, hogy a terrorizmussal szembeni fegyveres és egyéb szükséges fellépés olyan helyzetet teremt, amelynek során a fenti, eltérésre felhatalmazó előírások alkalmazása jogszerűen lehetséges. Úgy vélem, hogy ez az értelmezés mindenképpen túlzóan kiterjesztő, és végső soron a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága nem is fogadta volna el azt. Nem is került abba a helyzetbe, mivel a Lordok Háza maga helyt adott az ez ellen benyújtott keresetnek, és –

¹⁹ Ld. Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, 4. cikk

²⁰ General Comment No. 29. op. cit.

²¹ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, CETS No. 005

²² Ibid. 15. cikk

²³ Bővebben ld. pl. Elspeth GUILD: Mikor bűncselekmény a háború? Biztonság és emberi jogok: az egyéni jogok védelme szükséghelyzet és fegyveres összeütközés idején. L'Harmattan Kiadó, 2009

elsősorban a strasbourgi emberi jogi rendszer korábbi gyakorlatát szem előtt tartva – nem fogadta el a kormányzat érvelését. Arra a következtetésre jutott, hogy a kormányzat túlzottan tágan és kiterjesztően értelmezi az egyezménybe foglalt, eltérésre jogot engedő helyzetet, amiből logikusan arra következtethetünk (amire az Emberi Jogi Bizottság is utalt az egyezségokmánnyal kapcsolatban), hogy önmagában egy fegyveres konfliktus nem jelent feltétlenül olyan tényleges veszélyhelyzetet, ami derogációra adna lehetőséget az államnak.

Egyébként is, ha mérlegeljük a modern fegyveres konfliktusok – különösen a terrorizmussal szembeni fellépés zászlaja alatt végrehajtott műveletek – sajátosságait, azt láthatjuk, hogy a tényleges fegyveres ellenségeskedések földrajzilag a biztonsági rendelkezésekkel általában védeni kívánt „saját” lakosságtól távol történnek. A különböző fegyveres konfliktusok nagyon sok esetben ténylegesen el is válnak az állam területétől, és inentől kezdve az a kérdés, hogy mennyire veszélyeztetik az állam létét, azaz a derogáció mennyiben igazolható, nem lesz egyértelmű. Például a terrorista szervezetekkel szemben fegyveres erőt alkalmazó²⁴ államoknak az emberi jogi rezsimtől való eltéréseinek erre való hivatkozással történő megengedése nem csak veszélyes lenne, de logikátlannak is tűnik. Bajosan tűnik elfogadható érvnek, hogy például az Egyesült Királyság Afganisztánban végrehajtott katonai műveletei – mint egy nemzetközi vagy akár nem nemzetközi fegyveres konfliktusban való részvétel – olyan veszélyt jelentenek, amelyek magának Nagy-Britanniának a létét fenyegetnék. Hasonlóképpen kétséges, hogy az Egyesült Államok iraki katonai műveletei által keltett fegyveres konfliktusos helyzet ténylegesen olyan, az amerikai nemzet létét fenyegető veszélyt jelentene, amely indokolná a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányától való eltérést. Meglehetősen diszfunkcionális és cinikus nemzetközi gyakorlatra adhatna alapot egy ilyen megfontolás: a fegyveres erő alkalmazásáról szóló – adott esetben vitatható legitimitású – döntés meghozatala után, e tényre hivatkozva az államok még emberi jogi kötelezettségeiket is levethetnék.

Mit hozhat a jövő?

Miután a modern nemzetközi humanitárius jogi szabályok a második világháború utáni időszakban az 1949-ben elfogadott genfi egyezményekben megújult formát nyertek, majd később a további jogfejlesztés az 1977-ben elfogadott két kiegészítő jegyzőkönyv formájában megtestesült, ezzel párhuzamosan indult meg a nemzetközi emberi jogi szabályozás fejlődése is, egyrészt az ENSZ által megtestesített univerzális szinten, másrészt pedig a különböző regionális rendszerekben. Ebben a

²⁴ A jelen tanulmányban nem foglalkozom azzal a rendkívül fontos és érdekes, ám a *ius ad bellum* körébe tartozó (és így a tanulmány vizsgálati körén kívül eső) kérdéssel, hogy egyébként erre jogszerűen van-e lehetőség az erő alkalmazásának általános tilalmára épülő nemzetközi jogi rendszerben

folyamatban élen járt az Európa Tanács, amelynek keretében már 1950-ben megszületett az Emberi jogok európai egyezménye. Ez saját alkalmazhatóságát nem korlátozta a békeidőszakra, sőt, az egyezmény szövegének alaposabb vizsgálatával azt láthatjuk, hogy az eltérés lehetőségével foglalkozó rész egyértelműen utal a fegyveres konfliktusokban való alkalmazhatóság tényére annak kijelentésével, hogy nem tekinti az élethez való jog jogellenes sérelmének a fegyveres konfliktusok során a jogszerű harci cselekmények eredményeképpen beálló haláleseteket.²⁵ Ebből logikusan következik, hogy az egyezmény szövegezésekor az államok számoltak a szerződés alkalmazásával egy fegyveres konfliktus esetén is, illetve kifejezetten célozták is azt. A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának ezt követő gyakorlata is egyértelműen igazolja ezt, hiszen a bíróság nem habozott az egyezmény alkalmazásával a különböző fegyveres erő alkalmazásával járó esetekben, amikor emberi jogi tárgyú panaszok kerültek elé. Így történt ez például a török-ciprusi konfliktus, a török-kurd belső fegyveres konfliktus során, valamint szintűgy több ítéletet is hozott Oroszország csecsenföldi hadműveleteivel kapcsolatban. Jelenleg számos panasz áll bent a bíróság előtt a 2008. augusztusi orosz-grúz fegyveres konfliktus miatt is, ám ezek vizsgálatára és feldolgozására még nem került sor, hiszen az ítések hatalmas ügyhátralékkal küszködnek²⁶ (ennek feldolgozása az eljárási szabályokat módosító, a bíróság működését „áramonolasabbá” tevő 14. Jegyzőkönyv hatálybalépésével talán orvosolhatóvá válik).

Előbb-utóbb ez utóbbiak is előtérbe fognak kerülni és meglátjuk, hogy a bíróság ezzel a nemzetközi fegyveres konfliktussal kapcsolatban benyújtott emberi jogi panaszok tekintetében milyen következtetéseket fog levonni. Az egyik érdekes kérdés például az lehet, hogy vajon az élethez való jog tekintetében a bíróság fenntartja-e majd a *ius ab bellum – ius in bello* közötti alapvető felosztást. Az egyezmény fent említett előírása ugyanis úgy fogalmaz, hogy csupán a „jogszerű háborús cselekmények” által okozott haláleseteket nem tekinti az élethez való jog sérelmének. Ugyanakkor az egyezmény szövegéből csupán a textuális értelmezés alkalmazásával nem derül ki, hogy vajon az *ius ad bellum* szempontjából is jogszerűséget kíván meg, vagy – a nemzetközi humanitárius jog alkalmazásával kapcsolatban alapvetőnek tekintett koncepciót követve – megelégszik csupán a *ius in bello* szempontjából vett jogszerűséggel. A bíróság eddigi gyakorlatából arra következtethetünk, hogy ezt a különbségtételt nem fogja felrúgni,²⁷ és az azért is kívánatos, mert kiszámíthatatlan következményei lennének. Ugyanakkor a nemzetközi filozó-

²⁵ Ld. az egyezmény 15. cikk 2. bek.

²⁶ 2010. március 31-én a bíróság előtt több mint 124 ezer ügy volt folyamatban, ezek közül több mint 34 ezret Oroszország ellen nyújtottak be. Forrás: <http://www.echr.coe.int> (letöltve: 2010. április 16.)

²⁷ A bíróság következetesen alkalmazta ezt a megközelítést a Loizidou-ügyben (Application no. 15318/89), a Cyprus v. Turkey-ügyben (Application no. 25781/94), valamint a Bankovic-ügyben (Application no. 52207/99) is

fiái-etikai szakirodalomban egyre többen tűnnek feszegetni ezt a kérdést,²⁸ és a bíróság helyenként elég aktivista természetétől nem is állna távol egy ilyen döntés. Amúgy a Nemzetközi Bíróság is mintha ebbe az irányba sodródott volna a Nukleáris fegyverek alkalmazásával kapcsolatos tanácsadó véleményében, amikor kifejtette, hogy „ugyanakkor a fegyveres erő önvédelem körében való arányos mértékű alkalmazása, ahhoz hogy jogszerűnek minősülhessen, meg kell hogy feleljen a fegyveres konfliktusban alkalmazandó jogi követelményeknek, amelyeket különösen a humanitárius jog elvei és szabályai határoznak meg”,²⁹ valamint a tanácsadó vélemény egyik végkövetkeztetése tekintetében is, ahol 7-7 arányban, elnöki szavazattal fejtette ki, hogy „a Bíróság nem tudja határozottan megállapítani, hogy a nukleáris fegyverek alkalmazása vagy az azzal való fenyegetés jogszerű vagy jogellenes lenne-e egy rendkívüli önvédelmi helyzetben, amikor az állam túlélése forogna kockán”.³⁰

Egyes újszerű emberi jogok és a humanitárius jog

Ha megvizsgálunk néhány példát, hogy melyek azok az emberi jogi normák, amelyek egy fegyveres konfliktus során is különös jelentőséggel bírnak (miközben potenciálisan veszélyeztetett helyzetben vannak), illetve hogy ezek mennyiben tükröződnek a létező nemzetközi humanitárius jogi előírásokban, akkor sajátos visszacsatolásokat láthatunk. Hiszen a belső jog területén kialakított és elfogadott emberi jogi normák fognak a nemzetközi humanitárius jog területén is visszaköszönni, miközben ottani fejlettségükhöz képest időközben már jelentősen „beelőzött” – legalábbis a normák anyagi mennyiségét tekintve mindenképpen – az emberi jogi terület.

Ha első lépésben azt vizsgáljuk meg, hogy közvetlenül a második világháborút követő időszakban – így a genfi egyezmények elfogadásakor – milyen emberi jogi normák léteztek a nemzetközi jog szintjén, akkor azt láthatjuk, hogy a létező kevés is nagy többségben a nemzetközi humanitárius jog területén elfogadott szabály volt. Az 1949-es genfi egyezmények összehasonlítása az 1948-ban elfogadott Emberi jogok egyetemes nyilatkozatával annak megállapítására vezethet, hogy a nyilatkozatban foglalt jogi normatív előírások a genfi egyezmények szabályozási témakö-

²⁸ Ld. pl. Jeff McMAHAN: *Killing in war*. OUP, 2009. A mű többek között a jogsértő katonai műveletekben részt vevő kombattánsok felelősségének kérdéskörét feszegeti, szembehelyezkedve azzal a bevett állásponttal, hogy azok ius in bello jogsértésekért való esetleges egyéni felelőssége elválnak a ius ad bellum döntésekért való felelősségtől. Ezzel a felvetéssel semmilyen mértékben nem tudok azonosulni, mert véleményem szerint az egy alapvetően politikai természetű (optimális esetben természetesen a nemzetközi jog által megalapozott) döntés meghozatala miatt a felelősséget az abban a döntésben általában részt nem vevő, normális körülmények között ilyen lehetőséggel nem is bíró személyi körre hárítja.

²⁹ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*, op. cit. 42. bek.

³⁰ *Ibid.* 105. bek. E pont

rének csupán egy nagyon kis részét fedték, ugyanakkor az emberi jogok területén létező normatív anyagmennyiség sokkal inkább a genfi egyezmények struktúráján belül állt rendelkezésre.

Később, a nemzetközi emberi jogi terület fokozatos és folyamatos fejlődésével (ami újabb és újabb nemzetközi szerződések elfogadását jelentette) ez a terület látványos növekedésnek indult. Ezt a növekedést a nemzetközi humanitárius jog nem tudta követni, ám nyilván erre nem is voltak ambíciók, hiszen a humanitárius jogi szabályok alkalmazási köre továbbra is csupán a fegyveres konfliktusok területére szűkül, ami viszont nyilvánvalóan nem foglalkozott egy-két olyan területtel, ami mondjuk a modern korszakunkban már az emberi jogoknak egy-egy nagyon fontos specifikus részévé alakult.

Jellemző példa lehet erre a migráns munkavállalók jogainak biztosítása, amellyel ma már külön nemzetközi szerződés foglalkozik, részletekbe menő szabályokkal,³¹ ám valószínűleg soha nem fogja a humanitárius jog érdeklődési területét képezni. Természetesen elképzelhetőek olyan élethelyzetek, ahol lehetséges valamiféle alkalmazási kapcsolat kialakulása (így például egy katonai magánvállalkozás által alkalmazott külföldi munkavállaló esetében), de jelentős együttállás nehezen képzelhető el.

Egy másik, ebből a szempontból érdekes, a modern emberi jogi rendszernek egyre jelentősebbé váló területe a fogyatékossgal élő személyek emberi jogainak a biztosítása.³² Az itt megjelenő normák ebbéli modern formájukban természetesen nem jelennek meg a nemzetközi humanitárius jog forrásai között, ugyanakkor nagyon fontos alapvetés, hogy mivel a humanitárius jogi előírások alapvetően védelmi jellegűek, azokból is kiolvashatóak az ilyen személyekkel való megkülönböztetett bánásmód kötelezettségére utaló szabályok. Ha megvizsgáljuk a genfi egyezményeket, akkor jól látható e megkülönböztetett bánásmód kötelezettsége. A különbség csupán az, hogy az itt megjelent normatív szabályok részletessége, fejlettsége nem hasonlítható a később a nemzetközi emberi jogi területen kialakított szabályok fejlettségéhez. Erre reflektálva, a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény maga is rendelkezik saját alkalmazhatóságáról, illetve a benne foglaltak teljesítésének kötelezettségéről „vészhelyzetek és humanitárius szükségállapotok” esetén, beleértve ebbe a fegyveres konfliktusos helyzeteket is.³³ Ez a részes államokra azt a kötelezettséget rója, hogy a genfi egyezmények alapján már fennálló „rég” kötelezettségeiket az „új” szabályok tükrében alkalmazzák.

A fenti „határesetek” mellett ugyanakkor azt láthatjuk, hogy a nemzetközi humanitárius jog igen egyértelmű emberi jogi szabályokat tartalmaz. Igaz, hogy nem olyan részletességgel, mint az emberi jogi terület, de ez eredetileg nem is volt feladata. Az emberi jogok szempontjából fontos, alapvetőnek tekinthető szabályok

³¹ International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families. A/RES/45/158

³² Convention on the Rights of Persons with Disabilities. A/61/611

³³ Ld. annak 11. cikkét

többé-kevésbé azonos módon jelennek meg mind a humanitárius jog, mind pedig a nemzetközi emberi jogok területén.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Nils MELZER: Direct participation in hostilities. ICRC, Geneva, 2009
- A. P. V. ROGERS: Law on the battlefield. Manchester University Press, 2004
- Frits KALSHOVEN – Liesbeth ZEGVELD: Constraints on the waging of war. ICRC, 2001
- Elsbeth GUILD: Mikor bűncselekmény a háború? Biztonság és emberi jogok: az egyéni jogok védelme szűkséghelyzet és fegyveres összeütközés idején. L'Harmattan Kiadó, 2009
- Jeff MCMAHAN: Killing in war. OUP, 2009
- Aeyal M. GROSS: Human Proportions: Are Human Rights the Emperor's New Clothes of the International Law of Occupation? = European Journal of International Law, Vol. 18 (2007) No. 1. 33. o.
- Alexander ORAKHELASHVILI: The Interaction between Human Rights and Humanitarian Law: Fragmentation, Conflict, Paralellism, or Convergence? = European Journal of International Law, Vol. 19 (2008) No. 1. 182. o.